

Několik poznámek ke stavbě českých měst v polovině 14. století

VILÉM LORENC

Jestliže přihlédneme, i když pouze v letmé skice, k vývoji stavby měst ve 14. století v Čechách, poznáme kvalitativní změny, ke kterým došlo během konsolidace politických i hospodářských poměrů za Lucemburků. Král a jeho velmožové výrazně organizovali krajinu i města v souladu s vývojem názorů na stavbu měst oné doby.

Založení Bělé nebo Nového Bydžova jsou vynikajícími příklady stavby měst v evropském měřítku a znamenají výrazný pokrok v urbanismu ve střední Evropě. Jménem panovníka byl zabezpečován královský majetek v prostoru hradu Bezdězu; bylo zde založeno nové město – Bělá – roku 1337, tvořící obdélník asi 550×400 m, které mělo za střed tak veliké tržiště (téměř 3 ha), že mohlo být v případě potřeby spíš „castrem“ než pouhým tržištěm.

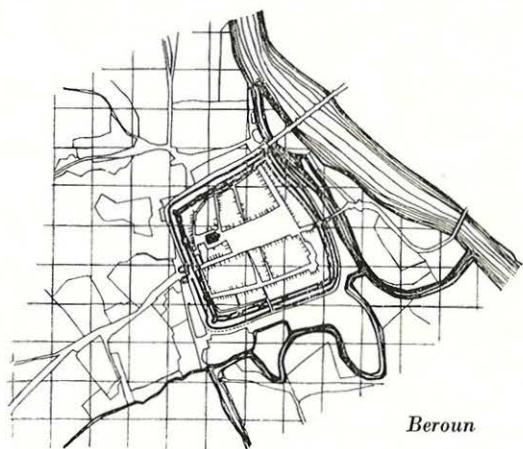
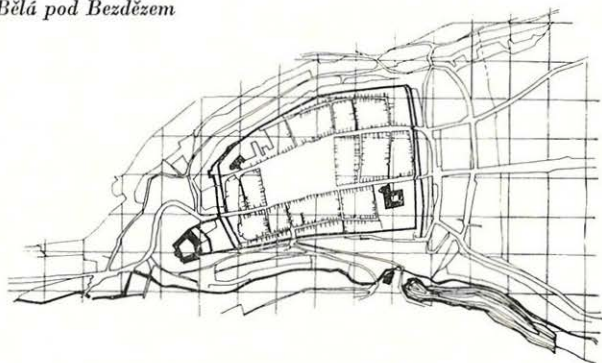
V posledních letech 13. století bylo přeplánováno celé území prostírající se v údolí Litavky. Vrcholem tohoto budování bylo dokončení obvodu městských hradeb v Berouně, které dostaly zcela pravidelný čtvercový obvod. Předmostím byl i Nový Bydžov při přechodu přes bažinaté údolí Cidliny; nepochybně představuje vrcholnou vývojovou mez české stavby měst.

Jiného druhu je předmostí Labe v Roudnici, na kterém je patrný vliv Avignonu za Jana IV. z Dražic po roce 1333. Stavba velkého kamenného mostu přes Labe byla začata v několika letech a dokončena mistrem Vilémem; dále tu byl postaven augu-

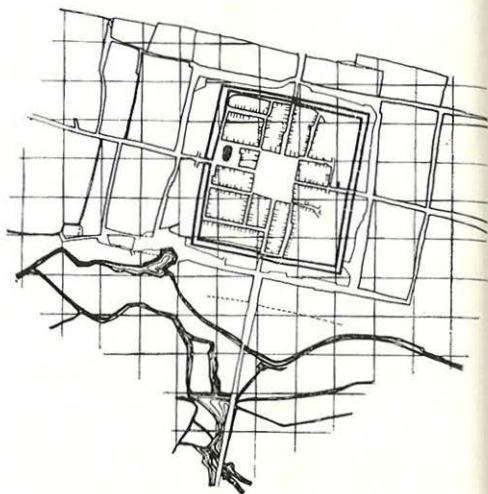
stiniánský klášter, opevněno město a dokončeno velké a pevné sídlo pražských biskupů.

V téže době, kdy vyvrcholila výstavba českých měst, končil výchovu na pařížském dvoře prvorozený syn Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny Václav, později podle svého strýce, francouzského krále, zvaný Karel. Po výchově v Paříži se odebral do Itálie za poznáním, co znamenají města ve vedení státu a obezřetné vlády. Jádrem lucemburského panství v Itálii byla Lucca v Toskánsku. Po celém kraji byla rozeseta drobná města, k nimž další postavil a po sobě pojmenoval Monte Carlo i mladý Karel. Bylo pro ně zvoleno návrší, ovládající údolí a cestu z Luccy do Florencie; na severozápadním ostrohu byl zbudován hrad s předhradím a do tohoto prostoru ústily dvě hlavní ulice, svírající 45 stupňů. Na delší z nich bylo orientováno malé náměstí s kostelem, druhá kratší ulice mířila k východu. Město má typickou italskou dispozici a dosud mu chybí výrazné rysy urbanismu, kterým se doba Karla IV. později proslavila.

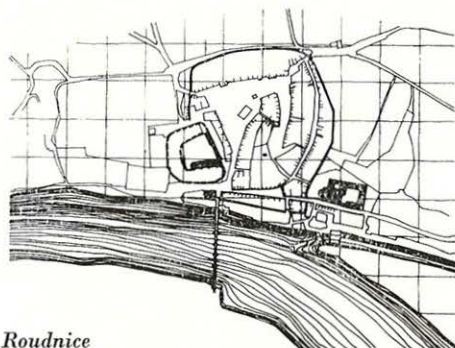
V Itálii Karel dlouho nezůstal; roku 1333 byl povolán do Čech, právě v době velkého budování země. Tento budovatelský proces byl několikrát přerušen a dozrál za pobytu Karlova u papežského dvora Klementa VI. (1342–1352) v Avignonu v letech 1344 a 1346. V tomto městě krystalizovaly velké plány české královské politiky a zde nepo-

Beroun

Nový Bydžov

Roudnice

Monte Carlo

chybně bylo rozhodnuto i o dalším vývoji země a jejím hlavním městě Praze. Základním činem bylo osamostatnění pražského arcibiskupství 30. dubna 1344 a založení katedrálního chrámu na Pražském hradě 21. listopadu téhož roku. Oba činy souvisejí a jejich projekt nutno klást do roku 1342, kdy Karel povolal z Avignonu architekta Matyáše z Arrasu.

Čtyřicátá leta 14. století znamenají dobu časté horečné činnosti a období zrání velké politické a hospodářské konsolidace. Velké události následovaly rychle po sobě: 11. srpna byl Karel zvolen římským králem, 25. srpna 1346 padl Jan Lucemburský v bitvě u Kresčaku a Karel se stal českým králem. 26. ledna 1347 bylo rozhodnuto o založení univerzity v Praze, 3. dubna byl prvně publikován záměr budovat Nové Město pražské a 2. září byla v Praze korunovace. V příštím roce byl slavnostně položen základní kámen k Novému Městu pražskému 25. března a konečně 7. dubna byla založena univerzita.

Osídlení na pravém břehu Vltavy na Starém i Novém Městě se prostíralo na dvou stoupajících vltavských terasách, geologicky velmi příhodných, na ulehých písčích s poměrně vysokým horizontem spodních vod v nehlubokých studních. Nejpozději roku 1344 byl vypracován a projednán projekt na výstavbu Nového Města. Jeho plocha uvnitř hradeb měřila 2 km² 39 ha 80 a čili 666 670 čtverečných sáhů. Půdorysná osnova byla konstruována na principu rovnostranných trojúhelníků, kde první vrchol byl na věži u sv. Jakuba a odtud se stejnoměrně rozvíjel po celé ploše města. Dispoziční páteří bylo tržiště (Koňský trh – Václavské náměstí), které přetínalo celé město od brány k bráně a navazovalo kolmo na staré Havelské Město. Druhé tržiště městského půdorysu bylo v hlavním tržišti (Dobytčí trh – Karlovo náměstí). Oba pro-

story vynikají architektonickou skladbou i rozměry. Na dobře uvážených místech byly v jasných kompozičních souvislostech založeny veřejné budovy, tržnice, chrámy i kostely. Vývoj Nového Města je celkem znám, jeho výstavba byla plynulá. Nejprve byly budovány hradby a obytné domy. Když byla tato potřeba z největší části uspokojena, přikročilo se k stavbě veřejných budov. Byly stavěny oba nové farní kostely sv. Štěpána a sv. Jindřicha, kláštery Na Slovanech a u Panny Marie Sněžné, v roce 1352 kostel a klášter Na Karlově.

Přímo horečná byla činnost panovníkova a jeho poradců, architektů, techniků i ekonomů na přebudování celé země, krajiny i měst podle zralých velkorysých představ.

10. června 1348, šest týdnů po Novém Městě pražském, byl založen hrad Karlštejn, který se měl stát symbolem českého státu. Stavba, nejen umělecky, ale i technicky velice náročná, postupovala mimořádně rychle a byla kromě některých částí uměleckého vybavení dokončena 27. března 1357. Založení hradu bylo uváženo velice pečlivě; byl situován relativně blízko Prahy, ale přesto ve vznešené odloučenosti od hlavního města říše, v krajině hlubokých lesů a strmých skal. Údolí potoka, které se pod ním rozkládalo, mělo 100–150 m hloubky a ústilo asi o 600 m dále do Berounky. V kruhu bylo uzavřeno vrcholy Plešivce (362,3 m n. m.) na východě a Javorky (348,1 m n. m.) na západě. Na sever od hlavní věže se asi ve vzdálenosti 200 m zvedalo předhoří Kněží hory (357,6 m n. m.) a o 300 m dále k východu Haknovec (387,1 m n. m.).

Jádro hradu je vedle bohatého příslušenství rozčleněno do 3 základních skupin, řazených od jihu k severu: skupina královského paláce (303,5 m n. m.), hradní kaple (314,9 m n. m.) a věže (326,4 m n. m.), vše v lapidární kompozici a v překvapující čistotě dokonale vyvážených hmot.

Hlavní cesta ke Karlštejnu šla přes Dušníky na Prahu, jiná vedla Úzkým údolím od hradu přímo na Mořinku, míjela Karlík a vedla na Vonoklasy, přes „Stráž“ a jižně Kulivé hory přes Klapici na Radotín, respektive na Zbraslav. Mořinka, orientovaná přímo na Bradavý vrch (kóta 514) a Strážný vrch (506 m n. m.), severní konec Hřebenů, tvoří nečekaný a mohutný horský reliéf sugestivního účinku.

Nedaleko královského hradu Karlštejna je Jílovské pásmo, pruh asi 3–4 km široký, táhnoucí se od severu od Libře ke Štěchovicím a dále až na Hostěradice v délce asi 15–17 km. Zde vypírali, roztloukali, drtili, pražili a rozbíjeli ve stoupách zlatou rudu. Zlato se vypíralo z náplavů nejdříve v živých vodách, později v dřevěných žlabech. Prastaré jílovské doly byly roku 1348 (nejpozději 1349) povýšeny na královské horní město. Nepravidelně rostlý půdorys města byl v době svého založení nepochybně upraven energickým zásahem.

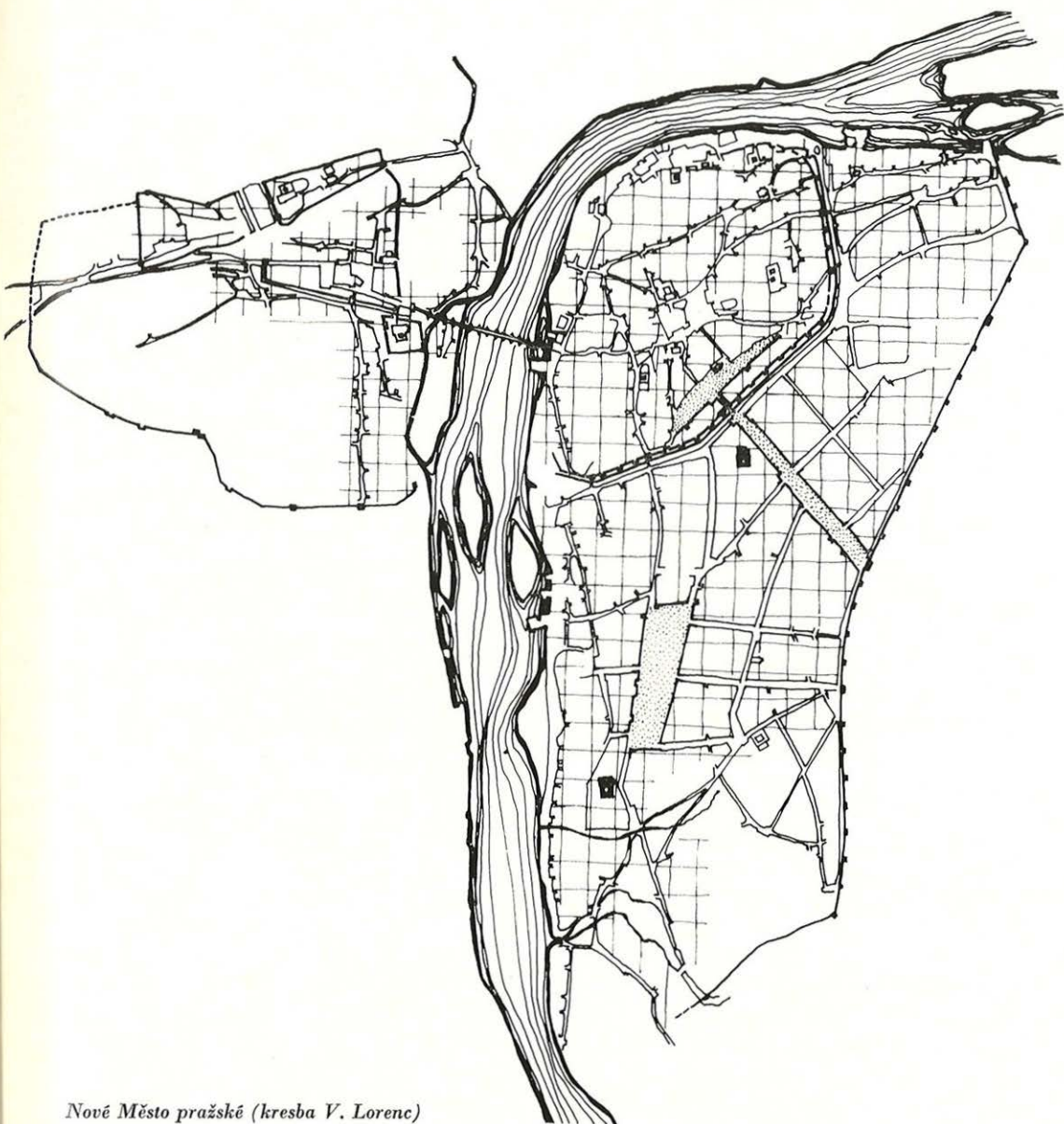
Základem pravidelné dispozice Jílového byla přímá zavodňovací strouha v délce 860 m (čili 280 prutů), která napájela všechna technická zařízení. S touto vodotečí byla v úhlu 30° vytyčena severojižní základna dlouhá asi 190 m, rozdělená na pět stejných dílů v poměru 2 : 3. Nad prvními třemi díly byl vytyčen obdélník o poměru stran 3 : 4 atd. Poznáváme, že tu byly aplikovány měřické zásady z Nového Města pražského, ať se to týkalo měr nebo měřických principů. Jádrem města byl opevněný kostel, stojící na vysoké terase, která byla na okraji prudkého spádu; stála zde i budova královské mince.

Velká díla byla podnikána nejen v centru království, ale prakticky v celé zemi. Na východě Čech byla veliká péče věnována Litomyšli, která leží v poměrně plochem a otevřeném údolí východního břehu Loučné při staré zemské cestě. O významu staro-

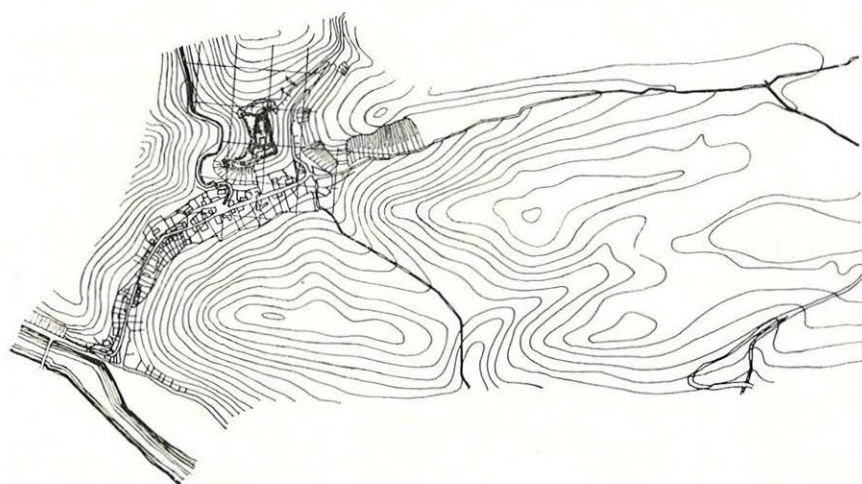
dávného sídliště při Trstenické stezce, jež vycházela s pohraničních hvozdů do Čech, svědčí i to, že už koncem 11. století zde byl založen benediktinský (později premonstrátský) klášter. Litomyšl sice byla povýšena na město již za Přemysla Otakara II. roku 1259, ale význam města v rámci nové správní a církevní organizace zdůraznil až Karel, tehdy ještě jako králevic, tím, že zde založil nové biskupství. Město bylo rozšířeno a ohrazeno hradbami roku 1351 a roku 1367 byl založen další (augustiniánský) klášter s kostelem sv. Kříže na jižním konci církevního areálu. Zdá se, že na této východní straně nově organizovaného města byla soustředěna veškerá světská i církevní správa: byla tu katedrála Panny Marie, nové ambity, biskupská rezidence s kaplí sv. Quirina, kostel sv. Klimenta a hřbitov. Za husitských bouří asi roku 1425 biskupství zaniklo a většina staveb byla rozbořena.

Okamžitě po uklidnění vnitropolitických otázek v říši kolem roku 1349 zasáhl Karel IV. i do problémů největšího středoněmeckého města Norimberka. Poměrně dobře se tu až do nejnovější doby zachoval středověký hradební systém v půdorysu oválu asi 450 × 570 m tj. asi 28 až 30 ha. Uvnitř města byly tři sídlištní prvky: hrad, kde sídlili královští úředníci, čtvrt u sv. Sebald a čtvrt sv. Vavřince na jihu od říčky Bahnice. Ulicní síť byla silně poznamenána starými trasami cest; městem procházela tak zvaná „česká“ stezka z Prahy (respektive ze Slezska) na Norimberk, Frankfurt, Kolín n./R. a dále na Bruggy. V jediné tržní ulici byl tu soustředěn veškerý obchod.

Norimberk byl členem říšského svazu měst a v letech 1313–1332 si ještě více posílil a upevnil svou hospodářskou a mocenskou pozici. Konala se zde řada říšských sněmů; na politicky nejdůležitějším byla roku 1356 přijata tak zvaná Zlatá bula

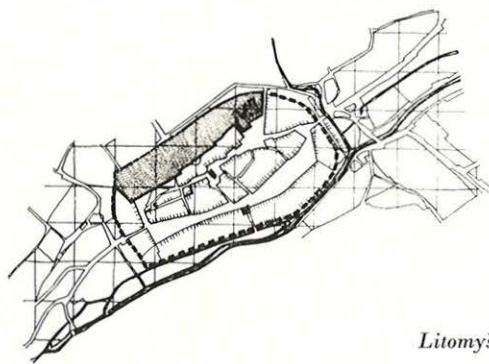
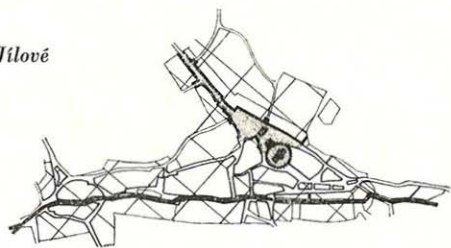
Nové Město pražské (kresba V. Lorenc)

Karlštejn

(kresby V. Lorenc)

Jilové

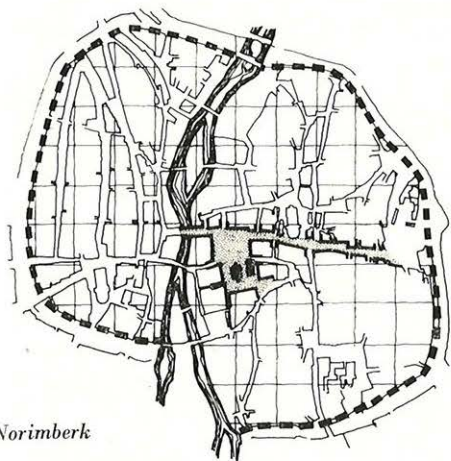
Litomyšl

Karla IV., již byl za účasti čtyřiceti světských a církevních knížat učiněn pokus o zorganizování vnitropolitických poměrů v říši. Zlatá bula byla přijata na říšských sněmech v Norimberku a v Metách.

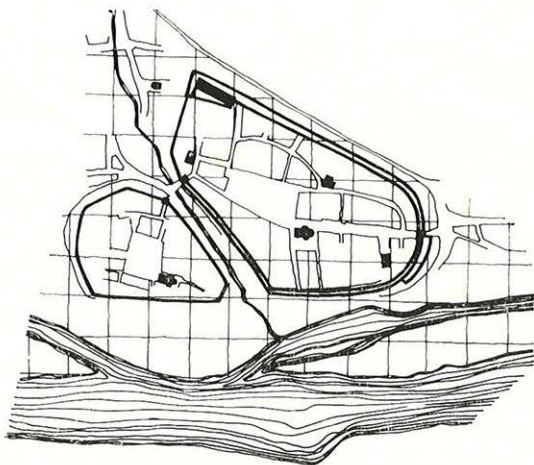
Karel IV. s oblibou stavěl velkým státnickým činům stavební památníky. Na paměť Zlaté buly byla v Norimberce založena císařská kaple, zasvěcená Panně Marii a sv. Václavu. Aby se jí dostalo důstojného prostředí a náležitého architektonického výrazu, uložil roku 1349 norimberské městské radě zlikvidovat zdejší židovské město, kde dosud bydlelo asi 2000 obyvatel, a na jeho

místě postavit chrám. Část města byla tedy vybourána a na jejím místě zřídili čtvercové náměstí s chrámem, z jehož ochozu byly 14. dubna 1361 ukazovány říšské ostatky na oslavu narození Karlova syna Václava, pozdějšího Václava IV., narozeného zde 26. ledna 1361. Zbořené židovské město bylo přeneseno východním směrem na místo spáleného areálu kláštera.

Na jaře 1357 byl vysvěcen Karlštejn. Na tak mohutné stavbě, jakou byl tento státní hrad, bylo nepochybně soustředěno velké množství pracujících, které později mohli být ihned převedeno na přípravné práce na

Norimberk

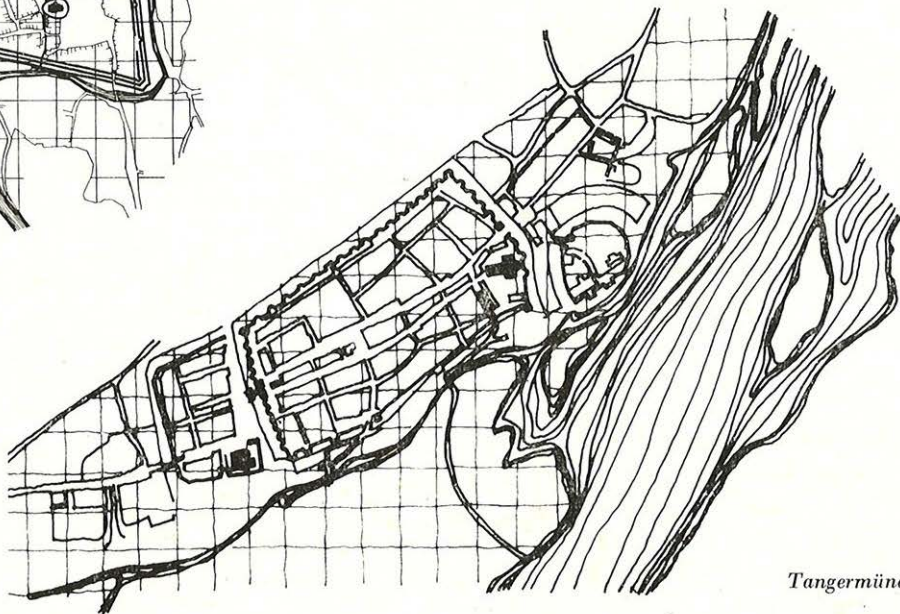

Litoměřice

(kresby V. Lorenc)

Soběslav

Tangermünde

Karlově mostě v Praze a na přípravu zřizování pražských vinic. Větší počty mohly být nasazeny i na stavbu malostranských a strahovských hradeb v letech 1360–1362 (ke stavbě tak zvané Hladové zdi). Tento druh a rozsah stavebních prací nepochybně pomáhal vyrovnávat eventuální kolísání na trhu pracovních sil.

Zatím se Praha stávala centrem domácího i zahraničního obchodu. Zlepšovaly se proto cesty i vodní doprava. Kapacitní vodní dopravě překážely vltavské peřeje (Svatojanské proudy) i slapy na českosaských hranicích. Proto bylo lépe dopravovat zboží po proudu. Export se tedy soustřeďoval na dřevo, dřevěné výrobky, med, chmel apod., dovážela se hlavně sůl a luxusní zboží, víc po cestách než po vodě.

Důležitým centrem obchodu byly Litoměřice, jichž vývoj krystalizoval do dvou celků: byl to jednak Dómský pahorek, dávné sídelní jádro kmene Lutomeriů, jednak plošina, oddělená úžlabinou Pokratického potoka od říční terasy Labe, kde se později vyvinulo město. Litoměřice prodělaly složitý a rušný vývoj, nejméně dvakrát zvětšily obvod hradeb a za Jana Lucemburského a zvláště za Karla IV. se staly velkým obchodním centrem, v němž se soustřeďoval obchod po Labi, jenž znamenal základ hospodářského rozkvětu města. Vrcholnou dobu konsolidace a rozkvětu však znamená doba Karlova. Nově vytyčený městský obvod byl v půdorysu celkem pravidelný obdélník, na jehož severozápadním nároží dispozice byl založen královský hrádek. Proti otevřené krajině byla postavena dvojitá hradební zeď až 12 m vysoká, zesílená věžemi a hlubokým i širokým příkopem. Páteří celé dispozice byla „dlouhá ulice“, procházející celým městem; na ni navazovalo rozsáhlé obdélníkové tržiště, při němž na začátku hlavní ulice stál farní kostel, který zde byl již v době, než bylo

budováno druhé městské opevnění, nepochybně ve 13. století. Kláštery dominikánů a minoritů byly nutnou součástí městského vybavení.

Nutným předpokladem plánovaného rozkvětu mezinárodního obchodu bylo pokud možno plynulé napojení na mezinárodní spoje. Křížení mělo být v Praze, kde se měly setkávat jak cesty od Rýna, Frankfurtu a Norimberka, tak od Adrie přes Semmering nebo Brenner a Budějovice, nebo po Labi přes Litoměřice na Hamburk či Lübeck. Plynulost loďní dopravy rušil Magdeburk, který byl cílovým místem z Čech i od moře. Tuto překážku měla odstranit řada politických opatření a zvláště vybudování města Tangermünde. V letech 1363 a 1365 získává Karel postupně Braniborsko a do Tangermünde byla definitivně přenesena panovníkova rezidence, „domicillium principale“. Na místě starého slovanského hradiště byla postavena rezidence zcela podle českého vzoru; jádro královského sídla tvořila mohutná věž, palác a kaple. Stěny paláce byly ozdobeny malbami s rodokmenem českých panovníků, na stěnách kaple byly leštěné polodrahokamy lemované zlatem. Hrad byl oddělen od města i krajiny mohutnými hradbami a valy.

Půdorys města je ve tvaru ulicovky se dvěma souběžnými hlavními tepnami. V těžišti dispozice je malé náměstí s radnicí, blíže k hradu je farní kostel sv. Štěpána. Na opačném konci města je kostel sv. Mikuláše a u něho v kompoziční souvislosti zvláště důkladné předbrání a městská brána, která měla dokonce trojitý uzávěr. Zdá se, že v Tangermünde je v systému městských zdí zachována ukázka jednoho ze systémů opevnění Nového Města pražského. Před hlavní branou bylo vně hradeb předsunuto malé předměstí.

Tangermünde se stalo koncem života Karla IV. jeho oblíbeným sídlem a bylo mu

spolu s Karlštejnem „místem milého odpočinku“.

Konečně je třeba se zmínit ještě o městě, které rovněž neslo Karlovo jméno, o Karlových Varech, jež byly povýšeny na město roku 1370. V těsném údolí byly proti sobě postaveny královský hrádek, mohutná čtvercová věž chráněná předbraním, a naproti na terase ohrazené zdí farní kostel se hřbitovem. Osídlení města v úzkém údolí, uzavřeném jednoduchou branou, se tu omezilo jen na ulicové zastavění při potoce.

Vývoj české stavby měst v polovině 14. století nezanikl smrtí Karla IV. a pokračoval dál, i když postupně dostával klesající tendenci. Václav IV., jak se zdá, však již nestačil na úkoly, které měl zvládnout. A tak se postupně uzavírala velká doba stavby českých měst, ve které byly přebudovány nebo postaveny stovky měst, městeček a vsí, ba celé krajiny. Velká řada měst byla přenesena a znovu postavena na zeleném drnu. Znovu byly postaveny Plzeň, Bělá, Nový Bydžov, Mladá Boleslav, nově bylo postaveno opevnění dříve založených

měst, někdy menších jako byla Budyně, Horažďovice, Kouřim, Pelhřimov, Slaný, Slavonice, Soběslav, Sušice, Třeboň, i velkých měst, jakými byly České Budějovice, Jihlava, Kadaň, Kutná Hora, Ústí a zvláště Žatec. Zcela byla přestavěna jádra Havlíčkova Brodu, Hradce Králové, Chrudimi, Kolína, Kutné Hory, Vysokého Mýta atd. Přebudována byla i zemědělská struktura a české vesnice, tak znamenitě zakládané již ve 13. století, dostaly řadu pozoruhodných urbanistických hodnot. Vinařství, zaváděné ve značné míře v polovině 14. století, si podnes zachovalo výrazné rysy zejména ve středních Čechách na Mělnicku a na Litoměřicku. Byly postaveny znamenité hrady jako Kašperk, Radyně, Rábí nebo Krakovec i desítky jiných.

Začátek 14. století byl tedy skutečně velkou dobou stavby českých měst, která našla v osobě Karla IV. důstojného představitele, energického a důsledného organizátora, který uměl nalézt skvělé a vhodné spolupracovníky a který dovedl rozeznat kvalitu projektů a věděl, jak je prosadit i realizovat.